

ר א י ר

עם המוות

על "לב חכמים"

לחנוך ברטוב*

מאת דב ברניר

לא ראיון סגולה, אחד-יחיד ומיוחד, אלא ראיונות הרבה לפנינו — כי זוכר המחבר היאך בימי ילדותו, במושבה האפופה מאורעות דמים, ובחנות-הוריו, התחילו לבוא קצת מן הקונים שלנו ורובים בידיהם; היאך כיתת-לימודיו, דמיה קפאו ודמיונה שולהב, כאשר אתו מתלמידיה, אביו נרצח בידי אחיו, והלה היה, "האיש שהביא ראשון את הרצח לילדותו" של המחבר; היאך, בימי עלומיו, התגייס לצבא הבריטי, ובשובו מן הפעולה ניצבו בפני עיניו "הטאנר קים ושני האנשים הראשונים שראיתי מעודי נהפכים לגוויות"; היאך, בתום המלחמה באירופה, על "גשרים הרוסים, בתים חרבים, טאנקים מבוזזים, ור אפילו הערפל האדריאטי כחלק מן ה"מלחמה" הושלך לזרועות מלחמה אחרת — מלחמת הקוממיות — שהתנהלה "כאן, לעזאזל, בקוה-האוטובוסים שלי, במרחק שני ואדיות, במקום שי אתמול ומחר..."; ואחרון — היאך, בהצטרפו לקיבוץ, ירד אבד-פתאום על חבריו, ו"כל מקום שעבר בו קול השאיר אחריו דומייה". היש פליאה אם המחבר ראה עצמו כ"וטרואן זקן בן עשרים", ואף תהה: "אלוהים, אני רק בן עשרים-ושתיים, ולמה זה נדמה לי שכל-כך הרבה כבר מאחורי, וכל-כך מעט עוד לפני?" אפס, אין זה ספר של עגמה ורוח נפולה, אף לא של חיטוט מיתאפיזי, אלא של ביתור ו-ניתוח "מקרי-מוות" למיניהם: הרצח "בדם קר" של הערבי-המרגל, כאשר מתעורר בפלוגה העברית היצר הפראי "לדפוק אותו", ערבי פצוע ה"גורר את חייו בקצב קבוע ושביר", ולבסוף הוא נופל חלל (וזהו, נגמרת, בן-אדם. זה פשוט מאוד, בן-אדם. זה סופך, בן-אדם"), כאשר המחבר מסכם לעצמו את הסיכום המחריד: "נושא אני קבר רים רבים בזכרוני. אבל אדם נורה במנוסה כזאת לא ראיתי, לא עד אז ולא מאז".

או הפגישה עם הרוצח הותיק של אבי חברו בכיתה, שכבר הזכרנוהו לעיל, שכבר ריצה מומן את עונו, שדמי אחיו אינם זועקים אליו יותר מנבכי האדמה, והוא עצמו צמא כל-כולו להשכתה הגואלת, ושוב, "היצר הפראי" מעביר את גבורנו והוא עצמו על דעתו, והוא חייב לרטש את הפצע שנגלד: "אדם חשף עצמו, ואמר ש הוא דוברין, כדי שאומר לו אני שהוא אדם — ואני מיאנתי לשכות שהוא רוצח".

ועוד: האבל בקיבוץ שהוא אבל אין תפץ-בו. אדם היה רבוץ שבע עשרה שנה על ערש-דווי, ודווקא ב-ערוס תגזהפורים נפת את גשמתו. מי עתה ניטש המאבק בין החיים והמוות, בין היגון והשמחה, בין קדושת-הטקס לבין חולין-החיים, כאשר, בהידום "קר-לם של הרגבים הנחבטים בדופן ה-עץ הדקה" של ארון החבר המת מת-בטל אמנם הנשף הרשמי, אך "הנשף שנתבטל לא הסתלק מחצר הקיבוץ", והוא מתפזר להקות-להקות לפגישות מוצנעות בתודי החברים, כאשר ה-מחבר מסיק את המסקנה הנועזת: "כמה יפה עכשיו הקיבוץ. כך בעצם צרי-כים הוברים להיות, שלמים ואכזריים. שש-מאות וחמישים נפשות חיות. רו-צים פורים".

כלום יש כאן "לייט-מוטיב" המחבר את כל חלקי הספר? דומני שלא. אין זה ראיון אחד אלא ראיונות הרבה עם המוות על כל גילגוליו. על כן מפוצל הספר לשלוש נובילות. אין זו אלא ביאוגרפיה של המוות בביאוגרפיה של המחבר. ואף-על-פי-כן, יש מעין חוט-שני המקשר את חלקי-הספר ה-שונים: רחמי הסופר הנכמרים לרוצח, רחמי הסופר הנכמרים לנותרים בחיים, על זכותם לחיים.

נופי-אדם

כל אדם הוא גם נוף. נושא הוא בלבו מעין "תמונות בתערוכה", נוסח מוסורגסקי. גם בספרו של ברטוב, על אף סגנונו המעורטל-ביודעים, גיש-מעים האקורדים של מנגינת-חיים, אינ-טימית ואובייקטיבית כאחד. וקודם כל, פתח-תקווה: "בית-הכנסת הגדול הוא של האיכרים, שבימי חול אינם מתפללים כלל, אלא קושרים את תמוריהם סמוך לפתחו, בצל האקליפטוס, ובשבתות הם נכנסים ברגל-גאוה, כאילו תקיפי-עולם הם. גסי-הליכות, בורים ומעבידים". לאחריה, ירושלים: "תמיד נראתה לי העיר, כאילו כבר נחרבה בחלקה, או כאילו טרם הושלם בניינה. תמיד היה בה משהו פצוע, אבל שתקן מאוד. עד היום אינני יודע מה יש בשתיקת העיר הזאת, שהיא קצת חוץ-לארץ בשבילי". ומכאן לשכונה הערבית ב-ירכתיה: "כל השכונה הערבית פרו-שה עד מעלה ההר, בתוך האור הרב, בתי האבן המופרשים זה מזה, בתים שגיבנו כל אחד לחוד, כל אחד ומעמדו ותולדותיו ומשאת-נפשו של בעליו, שכונה שהגיעה מן הכפר אל העיר".

ואחרון — הקיבוץ, על ריחותיו ו-בשמיו: "במקום זה גובר ריח הסולר על התחמיץ, ובעוד שלושים פסיעות לא יהיה בעולם אלא ריח פריחת ה-הדרים". בנוף-טבע זה משובץ גם נוף-אדם: החברה הותיקה בקיבוץ הטרודה ב-חדרה, "והכל בריכוז חמור של עקרת-הבית", וכל מעייניה, "יהא החדר אבן-שואבת לעווי ולרותי ולא יחסרו בו לעולם לא פרוסת-לחם וריבה, לא כר-כרייה ולא צעצוע, כדי שיוכרו תמיד כי זהו החדר, זה הבית"; עסקון התרבות בקיבוץ, "שוטה זה, גראפומאן זה, מאניאק זה", על "הדראמות וה-קומדיות והטראגדיות שהוא מחבר ב-קצב מסחרר ומכביר אותן על ה-תיאטראות"; המשורר המוכשר אך ה-אסתט "שלעולם לא יחמיץ את מומנט הדראמה"; העסקן התנועתי ש"היה חב-רנו, אבל מתי זה ישב בתוכנו, ולא הוזעק לאינו שליחות"; האיננואליד, חזי-לה-לב הכרוני, ש"אין למות ממשלה עליו", הנאחז בצפרניו בזיק החיים, "הדבק בחייו, כמו בזנבו של סוס פראי, גרר ואיננו מרפה, לא כדי לעלות ולרכב, אלא רק כדי לאחוז ולא להי-שמט"; אשתו, המקריבה לו יום-יום את חייה, ש"עקדה את יופיה, את חינה, את כל כוחותיה, ואפילו עזות-אופייה" להצלת חייו, והיא ניצבת "בלומת-יצרים" מול "לא-גבר" זה. ולאחר ש-שבתה השמחה במעונו של הקיבוץ, והחולה האנוש מת בבית-החולים, מתי-ארגז מסע ההלווייה לבית-הקברות ה-קיבוצי, כאשר "המוות נדחק לפורים ממש במרפקים", "חבורות הנוער ה-גדולות צועדות, כולם בחולצות כה-לות, כמו למין מיפגן", ולעומתם לה-קות הזקנים, הורני החברים מהרהרים ש"מלאך-המוות לא שבת במלאכתו, דרכו אלינו נתקצרה במת אחד", והללו בחרים "ללכת — ולא ללכת. לחלוק כבוד — אבל לא להיחפז לשם. מצויה ללוות את המת — אבל חס ושלום לא לגקר את עיניו של בעל אלף-העיניים".

(המשך בעמ' 6)

* הוצאת "ספרית פועלים".

ראיון עם המות

(סוף מעמ' 5)

נצחון החיים

וודאי, ידע המחבר את הגנת ירושלים. אוי הנוצק ממיסתו ועלה בי משורייך, אותו "אוטובוס שהפכוהו לי ארון-מתים, עם צוהרים לאיחורור ולי ירייה", לא היה מנוס מכך: "נטלנו כובעי-פלדה, נכנסנו אל תוך המשורייך, ואמרנו לנפשנו: טוב, נו". עוד מעט ירכו את כל המגויסים במקום הי מיפגש, "עוד מעט יזרזו זה את זה בבית-הכסא, עוד מעט לא איכפת יהיה לישון בסוודר וגרביים בין שמיכות", וכבר הם נחים "מרפק אל מרפק, כבר שוב היחד, שאני שונא, אלוהים, אני שונא".

כל אלה הם בגדר כורח. וכבר ממל-מלים בפלוגה ש"נדפוק אותם עד הי עצם". ברם, הקו הישר מתחיל להת-עקם כאשר לא חזית ניצבת בפני הי מגוייס-ללא-מדים אלא הערבי הבודד, הגלמוד, הנרדף, אם כי מרגל הוא, והמחבר זועק ועקה פנימית: "פעם ראשונה בחיי אני יורה בבן-אדם".

ושוב, כאשר קרבנם צנח ארצה בי דמיו, בוקעת הקריאה האילמת: "זהו. נגמרת, בן-אדם. זה פשוט מאוד, בן אדם". אכן, פשוט עד לאימה, עד לחשיפה ברוטאלית של סוד-המות הי נורא. כי הרי, בעשותו כן, גורתה לא רק "המטרה" האנושית אלא גם משהו נורה בלבו של היורה עצמו. עד כאן יש, לא כשלון ולא נצחון, אלא עמידה בווה על דמו של אדם. סוגיה אנושית אחרת היא החלל בקיבוץ, ובעיקר אותו אדם שהוחזק כמת זמן רב לפני מותו הפאתולוגי. אפס, מאחורי מקרה מיוחד זה נחבא גם מקרה כללי יותר. שואל המחבר באורח דראסטי, ולאחר שהמות פוקד את הקיבוץ לעתים תכופות יותר ויותר: "האם בכל מקרה, בכל הנסי-בות, דוחה אבל-היחיד את שמחת הי כלל?" וכן שואל אחד הוותיקים: "הקיבוץ, זה לא רק אנחנו, שנייס-שלושה מניינים. כמה חשים באמת בלכתו? כמה בכלל זוכרים שלא לפני שנים רבות הסתלק מחיינו? איזו רשות יש לנו למנוע, שוב ושוב, שמחה מיישוב שלם של בני-אדם?" וודאי — מוסיף אותו חבר — "ביקשו חברינו לצור את חייהם, מדעת ובהתכוונות עמוקה, בדפוסים שיחזיקום כמו שי מוחזק הגוף בתוך עור ובשרו, לא רפויים מדי ולא מתוחים מדי, שתהיה להם עמידות של פלדה ורגישות של ראשי-העצב, שיוכלו להשתנות כמו הי רגע ולהתקיים כמו הנצח. ביקשו חברי רינו צורות לימי חול ומועד, לסידורי עבודה ולפולחנות-חג, למותר ולאסור, ליחסים שבין אותבים ולקשרים שבין אבות ובנים, צורות לשמחה וצורות לאבל". ברם, עם מות אלפרד האינזוא-ליד ועם ביטול חג-הפורים סועדים חברי-הקיבוץ את סעודת-הערבית בי חדריהם (סידור שנקבע מראש ערבי-החג כדי לפנות את חדר-האוכל למופע-י חג שונים) והנה מתברר שהחברים סועדים את לבם בצוותא, ותוך-כדי הת-לכדותם לחוגים שונים פורץ הצחוק מכל העברים, ומרחוק אף "הגיעה צור חתן החנוקה של הבנות, הנסות מפני הבנים". האבל הרשמי מתפקק לחול-יותיו, והחיים — אותם חיים ארו-רים — תובעים ומשיגים את שלהם.

מעתה לא חשובה יותר העלילה הי סגולית שבאותו סיפור אופייני. בי פנינו ניצבת הבעייה — ולא רק הי בעייה הנצחית שהמחבר מנסחה כי "קושי מתמיד הרובץ לפתח הקיבוץ, היכן סופה של הבעייה האישית והיכן ראשיתה של הבעייה החברתית", אלא הבעייה הספציפית של האבל, כאשר אחד החברים אומר: "הלא אין שנה שאין בה מת... כך אי-אפשר לחיות. קיבוצנו איננו עוד קומץ חברים, כי אם שש-מאות וחמישים גפוש". אחד מי הם אף מעיז ואומר: "אבל איננו מס-גרת, או כפייה. אבל הוא עניין שבלב". היאך ישתלבו איפוא החובה שבמסגרת ובכבוד ציבורי, והעניין שבלב?

דומה שהמחבר נתן את פתרונו הי הוא: "כך בעצם צריכים הדברים להיות, שלמים ואכזריים. שש-מאות וחמישים גפושות. רוצים פורים".

לי נראית האמת כניצבת... באמצע: "רוצים פורים", אך גם רוצים בכבוד המת. המות הוא מאורע גורא-הוד, וי גם החיים הם "שלמים ואכזריים". אין מנוס טפשה — פשרה אנושית פשו-סה — בין המסגרת המחייבת לבין העניין שבלב. כבוד המתים וכבוד הי חיים תובעים את צימצום האבל לי דפוסים המתקבלים-על-הדעת, ללא שקר פנימי אך ללא "אמת" ברוטאלית של חוגים את המשך חייהם ללא כל תקלה.

סיפוריו של חנוך ברטוב הם קודם כל סיפורת, שפה קולחת, בניין עלילה, ותערובת נעימה של מחשבה ורגש. אין זו גם מחמאה קטנה אם נדגיש הדגשה-יטב את האנושיות שב-נושאים. דמויותיו חיות, והוא חי עמהן. בכל נושא מחפש הוא לא בלבד את "התסרוקת" הסגנונית, לא בלבד את "הבשר" הסיפורי אלא גם העצב הרגיש, האנושי, המפרפר. ואם כי תר הוא אולי אחרי "סוד הצימצום", המזכיר ממר-חקים את הסכונ-אמצעיו של מופאסן, בכל זאת הייתי מתפלל לסיפור קצת "ספרותי" יותר, המלטש יותר את שפ-תו, המתעבב יותר על תיאורים, גופים ואקלימים רוחניים.

שנית — הקיבוץ הוא יצור רב-מחדי. רבים ראו בו את העמל בשדה, את פינת-המשפחה, את התלקחות הי יצורים בין צעיר לצעירה, או-אף בין

ותיק לוותיקה, את חדות הגעורים או את תוגת הזקונים. הקיבוץ גם שרוי, כידוע, במשבר חיצוני ופנימי, ולא אחת נדמה שהוא אנוס לא רק להיוון מן הריבית הרוחנית אלא גם לאכול מהקרן. אפס, יש כאן מעין קרן קיימת שלא מצאה עד כה, על-אף המאמצים, את ביטוייה בספרות. כי הרי הקיבוץ איננו רק מסכת-היחסים בינו לבניה, או בינו לבניהם — הוא גם קיבוץ, גם קולקטיב, גם הם בצוותא והמעין הזה — גם אם איננו עתה כמעין המת-גבר — עוד מצפה לגואלו. השאלות הקארדינאליות: לשם מה באתי לקר בוא, מה חיפשתי, מצאתי ולא מצאתי בו, מהו המלט המלכד, בימי תרועת גבורה ובימי קול ענות חלושה, את הפורמאציה האנושית הסגולית הזאת — שאלה קארדינאליות זו לא מצאה, כאי מור, את בבואתה הספרותית השלמה, מעבר לסממני תעמולה והטפה.

אפס, זוהי הערה אגב-אורתא כי חנוך ברטוב, בסידרת סיפוריו ב"לב חכ-מים" פטור לכל-הדעות מהובת ההיע-נות לה. ולא נותר לנו אלא לעודדו במה שבימי שלטון המליצה היינו קוראים: "ניגונו" המיוחד.

דב בר ניר